

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2016

Redaktion:

Anders Söderberg
Anna Kjellström
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Johan Runer
Magnus Källström
Rune Edberg

Utgiven av Sigtuna Museum

Recensioner

Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium (800–1100).

Fedir Androshchuk

Studia Byzantina Upsaliensia, 14. Uppsala 2013. ISBN 978-91-554-8815-4. 272 s.

Byzantium and the Viking World.

Edited by Fedir Androshchuk, Jonathan Shepard and Monica White.

Studia Byzantina Upsaliensia, 16. Uppsala 2016. ISBN 978-91-554-9462-9. 463 s.

Vikingar i förskingringen

Fedir Androshchuk är utbildad i Kiev men sedan 15 år bosatt och verksam i Sverige. Hans forskning rör tidiga relationer mellan Skandinavien, de fornryska områdena och tidiga furstendömena (ofta kallade Rus) och det östromerska kejsarriket, Bysans.

I inledningen till *Vikings in the East* slår Androshchuk an tonen för sin forskning, genom att betona den förmedlande roll över mycket stora geografiska områden som han bedömer att vikingatidens nordbor spelade.

Vikingabegreppet är oprecist. Skandinaviska forskare använder det för det mesta som beteckning för båtburna plundrare och pirater medan Vikings för brittiska och amerikanska forskare ofta står som ett generellt namn på tidens nordbor. För skandinaver i områden öster om Östersjön finns dessutom beteckningar som väringar, varjager och rus vilkas innebörd skiftade redan i sin samtid. Men denna splittrade terminologi får forskningen leva med och inte låta skymma faktiska historiska förhållanden.

Androshchuks bok innehåller åtta avsnitt som i tur och ordning belyser fältet från olika håll. Han presenterar forskningshistorik, källöversikt och en bild av spridningen av skandinaviska artefakter i Östeuropa. Det finns där ett betydande arkeologiskt material som hittills varit mycket bristfälligt publicerat, något som flera pågående projekt nu håller på att göra bot för. Sedan går han in på det centrala problemet hur man ska kunna identifiera skandinaver i det arkeologiska materialet, dvs frågan om identitet och materiell kultur. Inom sovjetisk och rysk forskning har man förknippat fynd av skandinavisk prägel med en etniskt blandad hirdkultur, som utvecklats vid furstehoven. Detta vänder sig Androshchuk mot och påpekar t.ex. att fria män i Skandinavien kunde bära vapen, och att en vapengrav inte är lika med att den döde varit hirdman. Skandinaviska kvinnoföremål tyder också på bosättning. Här har han samma ståndpunkt som t.ex. en svensk forskare som Ingmar Jansson.

Androshchuk argumenterar för att folkgrupper ofta vårdar sina kulturella rötter över relativt lång tid. I lantliga områden går assimilation betydligt långsammare än i urbana. En analogi, som han anför, är Gammelsvenskbyborna som efter sin påtvingade exodus från Dagö på 1700-talet bevarade sin identitet i isolering i Ukraina till modern tid. I Novgorods utbygder kan en motsvarighet spåras under 1300-talet, uppger han. Att släkter och enskilda i Rus länge kan ha sett sig själva som svear är enligt en sådan modell således ingalunda orimligt.

Androshchuk betonar att vikingaforskning är en gren av historisk arkeologi och måste bygga på en samlad tolkning som vilar inte bara på arkeologin utan också på det skriftliga materialet, som i detta fall omfattar ett stort antal kvarlevor och berättande arabiska, fornryska och bysantinska källor. Krav ställs på forskaren att behärska de olika förhållningssätt som krävs gentemot olika typer av källor. Androshchuk tycker sig ha observerat att arkeologer ofta hanterar skriftliga källor okritiskt. Här vill jag tillägga att nordiska arkeologer hämmas av att de ofta saknar nödvändiga kunskaper i andra främmande språk än engelska.

I ett av avsnitten behandlar Androshchuk de två Rus-regionerna Dereva och Volynien, kända bl.a. för sin export av sländtrissor i rosa skiffer, ganska vanliga fynd i Sigtunas kulturlager. Färgen kan symboliskt förknippas med den purpur som var exklusivt förbehållen de bysantinska kejsarna. Ämnet har f.ö. tidigare behandlats av samme författare här i Situne Dei.

Fynd av bysantinsk härkomst förekommer sparsamt i Skandinavien men bekräftar att "Vägen från grekerna till varjagerna" som det heter i den fornryska Nestorskrönikan, existerade från 900-talets mitt. Det var vid denna tid som nordborna etablerat sig vid mellersta Dnjepr, konstaterar Androshchuk som också vidgar perspektivet till stads- och landskapsnivå. Han visar på sammanfallande företeelser i Skandinavien och Rus som gravhögar som rituella maktmarkörer och skapandet av ett snarlikt, kristet makt- och stadslandskap. Birka, Sigtuna och Lund jämförs med Kiev.

Byzantium and the Viking World är en samlingsvolym uppdelad i fyra delar och med uppsatser av 19 olika forskare. Ett axplock bland det som särskilt intresserat undertecknad följer här. Förutom medredaktören, nyssnämnde Fedir Androshchuk, medverkar två andra forskare som publicerat sig flerfaldigt i Situne Dei: arkeologen Mathias Bäck och runologen Magnus Källström. Bäck diskuterar keramiken från Birka, inklusive Björkö by, och Källström bidrar med en översikt över runstenarnas vittnesbörd om Bysans. Birka uppvisar, påpekar Bäck, fynd från Irland i väst till Kina i öst. Vilken typ av kontakter representerar dessa? Mängderna "exotisk" östlig keramik är mycket små och tyder inte på handel, utan är snarare spår av personliga ägodelar eller gåvor, är hans slutsats. Källström visar utifrån en förfinad kronologi att merparten av de stenar som nämner färder till Bysans härrör från 1000-talets första del och mitt. Att vissa stenar minner om män som efter slaget vid Stiklastad följde Harald Hårdråde (till Kiev och senare Konstantinopel) är inte alls osannolikt, heter det. En stark sådan kandidat är enligt Källström den Gunnarr från Åshusby, vars minnessten (U 431) numera står i Norrsunda kyrkas vapenhus.

Apropå Birka: kan platsens östliga orientering ha medverkat till dess nedgång och fall i samband med den västliga missionens frammarsch över Skandinavien? Tanken lanserats av textilforskaren Inga Hägg utifrån sina undersökningar av kläder från gravarna. Hon föreslår också att vågar och vikter i Birkas kristet influerade gravar skulle kunna tolkas som spår av Mikaelkult, f.ö. känd från ett antal runinskrifter.

Bokens omslag pryds av det så kallade Piraeuslejonet, nu i Venedig. Runristningarna på detta uppmärksammades för länge sedan. De är starkt skadade och har ibland betecknats som omöjliga att tyda. Men nu har de, genom Thorgunn Snædal, undersökts på nytt med positiva resultat. Det handlar om tre skilda inskriptioner, alla från 1000-talet, alla gjorda av varingar, förmodligen med tjänst i hamnen eller på den kejsarliga flottan.

Den tyske medeltidshistorikern Roland Scheel visar på intressanta skillnader i visst källmaterial. Bysantinska texter om Skandinavien och skandinaviska texter om Bysans handlar nämligen nästan aldrig om samma saker. Endast två undantag finns varav det ena är Harald Hårdrådes eskapader som kejsarlig officer, som återfinns på båda håll

fast Harald framställs som betydligt märkvärdigare i de norröna källorna än i dem från Konstantinopel. Scheel presenterar vidare en rad belägg för kulturell överföring, speciellt ifråga om kristna idéer, mentalitet och ikonografi mellan Bysans och Norden, med fokus på Danmark.

Att ett stort antal skandinaver reste för att ta kejsrerlig krigstjänst är helt belagt. Det måste ha varit åtskilliga tusental, om man ser till de bysantinska källornas uppgifter. Men exakt när en särskild elitenhet i Konstantinopel, väringagardet, inrättades är forskarna oense om. Nyssnämnde Scheel liksom Sverrir Jakobsson, medeltidshistoriker i Reykjavik, betvivlar den tidiga datering som ofta gjorts – 980-talet. Jakobsson betraktar sagatexternas uppgifter här som heroiskt återblickande och som mentalitetshistoria från den tid de skrevs ned, dvs. korstågstenen.

Flera forskare i boken har anammat det bibliska begreppet diaspora, förskingring på svenska, för vad som de ser som ett vikinganätverk med medlemmar som vårdade sin kulturella identitet och särart, spände över stora geografiska områden, och som bör studeras ur transnationell synvinkel. Scott Ashley, brittisk medeltidshistoriker sammanfattar: ”Spread over three continents with open and empty ocean between two of them, the Vikings came closest of any humans on earth to having a global presence before 1492”.

Vid sidan av de två arbeten som anmäls här har Fedir Androschuk nyligen – i Kiev och Stockholm – publicerat en 700-sidig volym om vikingatida svärd. Dessutom – i Paris – och tillsammans med en annan forskare en detaljerad katalog med alla kända skandinaviska vikingatida fynd inom dagens Ukraina. Man baxnar över denna kaskad av nästan samtidigt utkommande, omfattande publikationer. Det är åratals hårt och målmedvetet arbete som nu bär frukt.

De nyutkomna arbetena ger värdefulla bidrag till forskningen om vad som kunde kallas för den internationelle vikingen. De anknyter till det främst av icke-skandinaviska forskare utövade Viking Studies där nordbornas färder och utbredning över stora delar av det norra halvklotet ses som en realitet och forskningsmässig utmaning.

Det säger sig självt att denna inriktning skiljer sig från den som man på visst svenskt håll på senare år vurmat för, nämligen att vikingarna mest skulle vara en sentida nationalromantisk konstruktion och att arkeologers uppgift skulle vara att ”dekonstruera” vikingatiden.

Men vikingen lever som forskningsobjekt också på svensk hemmaplan. Man kan exemplifiera med Historiska Museets pågående satsningar på att tillgängliggöra Birka-materialet för allmänhet och forskare och på det av Neil Price vid Uppsala universitet ledda, nystartade tioåriga vikingaprojektet. Price nämnde f.ö. på ett seminarium nyligen att vikingar – hur man än definierar begreppet – var verksamma i områden som omfattar 38 av de länder som finns på dagens kartor.

Rune Edberg